

PAMIĘCI PROFESORA
KAZIMIERZA ORZECZOWSKIEGO
(1923–2009)

Nie jest łatwo pisać o wybitnym uczonym, znawcy historii ustroju państwa i prawa Polski, szczególnie dziejów ustroju i prawa Śląska. Wyrazem uznania wielkości, która łączy nas z człowiekiem wybitnym, jest wdzięczność. Mamy ją dla tych, którzy zbiorowości ludzkiej dali więcej, niż mogli od niej wziąć. Pragnienie dania wyrazu życzliwości i pamięci o Mistrzu skłania do wspomnień.

Kazimierz Ignacy Orzechowski urodził się we Lwowie 13 lipca 1923 r. jako syn Stanisława, urzędnika państwowego, i Marii z domu Schmidt, nauczycielki. Ojciec zmarł w 1927 r., a jedyny brat Tadeusz zginął w czasie II wojny światowej. Kazimierz Orzechowski rozpoczął edukację w szkole powszechnej św. Józefa, później uczęszczał do szkoły św. Zofii we Lwowie, gdzie w 1935 r. ukończył sześć klas. Następnie uczył się w państwowym gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza nr X we Lwowie, w którym w 1939 r. złożył tzw. małą maturę. Świadectwo dojrzałości i pełne wykształcenie średnie uzyskał w szkole typu radzieckiego (dziesięciolatka) z polskim językiem nauczania we Lwowie w 1941 r. W okresie okupacji (do 1944 r.) Kazimierz Orzechowski (drugiego imienia nie używał) był robotnikiem w warsztatach samochodowych i rozpoczął wówczas tajne nauczanie prawnicze jako student konspiracyjnych wykładów pierwszego roku. Kurs prawa rzymskiego zbliżył K. Orzechowskiego do filologii klasycznej i po oswobodzeniu Lwowa obrał on właśnie ten kierunek studiów na Uniwersytecie im. I. Franki, na który uczęszczał przez dwa lata, do momentu repatriacji. W tym okresie pracował równocześnie w przedsiębiorstwie państwowym NKGB-Ososdor, następnie jako laborant w Państwowym Instytucie Bakteriologii i Mikrobiologii, mieszkając we Lwowie przy ul. Zielonej 45. Po opuszczeniu miasta w 1946 r. nigdy go już nie odwiedził, pragnąc pamiętać je takim, jakie pozostawił w młodości¹.

Po osiedleniu się we Wrocławiu K. Orzechowski podjął studia prawnicze, które ukończył w r. 1949, a w 1950 uzyskał stopień doktora nauk prawnych na podstawie dysertacji *Polskie szkolnictwo powszechne na Śląsku Opolskim*

* Zdjęcie portretu wykonanego przez artystkę malarzkę Marię Orzechowską, córkę Profesora, darowanego Instytutowi Historii Państwa i Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego.

¹ Z relacji córki – Marii Orzechowskiej.

w latach 1922–1939 na tle przepisów *Konwencji Genewskiej*. Pracę na Uniwersytecie Wrocławskim rozpoczął w lutym 1947 r. na stanowisku kontraktowanego urzędnika dziekanatu na Wydziale Prawa i Administracji, pełniąc równocześnie obowiązki zastępcy asystenta przy Katedrze Historii Ustroju Polski. Od tego czasu, nawet po przejściu na emeryturę w 1993 r., do śmierci 9 kwietnia 2009 r. był ściśle związany z ukochaną dyscypliną – historią państwa i prawa.

Kazimierz Orzechowski najpierw został zatrudniony w Katedrze Historii Ustroju Polski (1948 r.), gdzie był młodszym asystentem, dwa lata później, po zmianie nazwy katedry (od 1950 r. Katedra Historii Państwa i Prawa Polskiego) objął stanowisko starszego asystenta, a w 1954 r. adiunkta. Katedrą, która wchodziła do zespołu katedr historycznoprawnych, kierował prof. dr Seweryn Wysłouch. W wyniku postępowania kwalifikacyjnego przeprowadzonego przez Centralną Komisję Kwalifikacyjną dnia 27 czerwca 1957 r. Kazimierz Orzechowski został mianowany docentem, a następnie, uchwałą Rady Państwa z dnia 12 września 1962 r., profesorem nadzwyczajnym w zakresie historii państwa i prawa polskiego. Po śmierci profesora Seweryna Wysłoucha (27 lutego 1968 r.) Orzechowski pełnił obowiązki kierownika Katedry Historii Ustroju i Prawa Polskiego (Zakład Historii Państwa i Prawa Polskiego), a w 1969 r., po utworzeniu instytutów (17 kwietnia 1969 r.), został powołany na stanowisko dyrektora Instytutu Historii Państwa i Prawa, którym kierował do przejścia na emeryturę. Tytuł naukowy profesora zwyczajnego nauk prawnych Rada Państwa nadała K. Orzechowskiemu w 1976 r. Uważano Go za twórcę i wzorowego gospodarza Instytutu, który był jego domem, a przyjaciele, koledzy i współpracownicy tworzyli w nim „rodzinę”. Miejscem codziennej twórczej pracy Profesora był najpierw pokój 211 w budynku A Wydziału, następnie gabinet z barokowymi meblami (pokój 210), a po przeniesieniu Instytutu do nowego budynku (budynek B przy ul. Kuźnicznej 46/47) pokój 502. Do starych mebli, książek, map i rycin Profesor przywiązywał szczególną wagę. Pięknie oprawione stare książki, atlasy, mapy były nie tylko źródłem wiedzy, ale też symbolem solidności i trwałości oraz wyrazem kultury. K. Orzechowski miał również słabość do tytoniu – palił fajkę, w niej zaś najczęściej czerwoną amphorę.

Tworząc Instytut, Profesor zatrudnił w nim do prowadzenia spraw administracyjnych, darzoną przez współpracowników szczególną atencją, panią Danutę Wójcik, która była i jest do dziś Dobrym Duchem Instytutu. Pani Danuta, dbając o rodzinny klimat w Instytucie, przez wiele lat była pierwszą czytelniczką wszystkich prac naukowych Profesora – przepisywała je początkowo na maszynie, potem komputerowo. Warto wspomnieć, że Profesor, mocno przywiązany do tradycji, przestrzegał konwenansów, był wzorem kultury osobistej i wysoko cenił pismo odręczne, nawet przepisane archiwalia przedkładał nad kserokopie i nie starał się osobiście poznać zalet komputerowej pracy. Pierwopis tekstu naukowego sporządzał zawsze na makulaturze – użytym jednostronnie papierze maszynowym lub czystej stronie formularzy, ucząc wszystkich oszczędzania papieru.

W Instytucie Historii Państwa i Prawa Profesor Orzechowski zatrudnił do dziś pracujących na Uniwersytecie nauczycieli akademickich (Stanisława Rogowskiego, Marka Kinstlera, Piotra Jurka, Mariana Ptaka, Juliana Zdzisława Winnickiego, Leonarda Górnickiego, Jarosława Rominkiewicza, Józefa Koredczuka, Tomasza Kruszewskiego, Rafała Wojciechowskiego, Jacka Przygodzkiego i Pawła Wiązka). W czasie jego kierowania Instytutem sześciu nauczycieli akademickich uzyskało habilitację, a ośmiu stopień naukowy doktora prawa. Profesor kierował Instytutem blisko ćwierć wieku, z małą epizodyczną przerwą w okresie kadencji dziekana prof. dra Karola Joncy, który na krótko powierzył pełnienie obowiązków dyrektora Instytutu prof. drowi hab. Franciszkowi Połomskiemu. Odchodząc na emeryturę, zgodnie z dawną tradycją akademicką, do końca zachował swój gabinet pracy na uczelni, a na dyrektora Instytutu rekomendował swojego przyjaciela – prof. dra hab. Alfreda Koniecznego.

Profesor Kazimierz Orzechowski przez ponad dwadzieścia lat (1957–1979) był też zatrudniony w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu, gdzie pełnił funkcję Kierownika Katedry Historii Polski, zajęcia dydaktyczne prowadząc zawsze w poniedziałki i promując na tej uczelni pierwszych doktorów.

Zasługi Profesora dla Wydziału Prawa (od 1950 r.), następnie Wydziału Prawa i Administracji (od 1969 r.) są ogromne. Dwukrotnie był prodziekanem (w kadencji 1959/1960 przy dziekanie prof. drze J. Fiemie i w przerwanej kadencji dziekana prof. dra A. Mycielskiego 1960/1961), a potem dziekanem Wydziału. Kadencję dziekańską docent K. Orzechowski rozpoczął 17 grudnia 1960 r. i sprawował ją do końca roku akademickiego 1962, czyli do chwili powierzenia Mu funkcji prorektorskiej². Na Uniwersytecie noszącym wówczas imię Bolesława Bieruta, gdzie władzę rektorską sprawował prof. dr Alfred Jahn, był jednym z trzech prorektorów i kierował Działem Nauczania (do 1965 r.). W specyficznym klimacie politycznym ówczesnego konfliktu kubańskiego, wiodącej w życiu społecznym roli partii robotniczej, bezpartyjny Dziekan, potem Prorektor przyczynił się do zwiększenia prestiżu Wydziału Prawa w środowisku akademickim.

Przez długie lata Kazimierz Orzechowski prowadził zajęcia dydaktyczne, przede wszystkim wykład kursowy z historii państwa i prawa Polski (na studiach dziennych oraz zaocznych), wykłady z historii administracji, historii prawa na tle porównawczym oraz wykłady monograficzne (historia dawnego procesu polskiego, historia źródeł prawa polskiego, dzieje kultury prawnej w Polsce i inne). Prowadził również ćwiczenia, proseminaria i seminaria magisterskie. Ostatnich swoich seminarzystów niestacjonarnych studiów administracyjnych nie zdążył już promować, lecz pisał do nich listy z zaleceniami, co zaowocowało tym, że prace dyplomowe, zgodnie z założeniami i przyjętą metodą, zostały ukończone. Spe-

² Por. P. Jurek, *Profesor Kazimierz Orzechowski dziekanem Wydziału Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo CCCLL, Wrocław 2007, s. 103–125.

cyfika wszystkich seminariów u Profesora polegała na tym, że magistrant opierał się wyłącznie na tekście źródłowym, który poddawał szerokiej interpretacji. Były to źródła prawa i źródła poznania dawnego prawa (np. przez długi okres III Statut Litewski, księgi sądowe wiejskie, także kroniki, pamiętniki itp.).

Szczególnym osiągnięciem organizacyjnym, zasługującym na odrębne podkreślenie, było stworzenie na Wydziale, w czasie kadencji dziekańskiej Profesora Kazimierza Orzechowskiego, biblioteki naukowej. Jej pierwotny księgozbiór tworzyło ok. 100 000 woluminów, przejętych z likwidowanych bibliotek katedralnych. Rada Wydziału kierowana przez Profesora, nie bez oporów, podjęła uchwałę o utworzeniu Biblioteki Wydziału Prawa 13 stycznia 1961 r., a w roku następnym otwarto czytelną bibliotekę wydziałową i powołano Komisję Biblioteczną. Niezwykła aktywność K. Orzechowskiego uwidoczniła się także, gdy dziekan – prof. dr Jan Kosik – w 1969 r. przedstawił plan uporządkowania księgozbioru, jego selekcji i konserwacji, którymi to pracami sprawnie kierował również Profesor³.

Aktywność polityczna K. Orzechowskiego wiąże się przede wszystkim z działalnością w Chrześcijańskim Stowarzyszeniu Społecznym (ChSS), a po jego przekształceniu, na przełomie lat 1988 i 1989 w nową strukturę, w Unii Chrześcijańsko-Społecznej (UChS). Z tego ramienia w latach 1980–1989 Profesor był posłem VIII i IX kadencji Sejmu PRL. W przełomowych wyborach kwietniowych 1989 r. UChS nie umieściło już K. Orzechowskiego na żadnym z przyznaných przez ordynację mandatowym miejscu. W Sejmie X kadencji kontynuację idei Profesora podjął jego uczeń, dr Stanisław Rogowski⁴. Profesor do parlamentu kandydował z okręgu wyborczego województwa legnickiego, był jednym z bardziej znanych i szanowanych posłów, zasiadał w komisjach: Oświaty, Prac Ustawodawczych, Odpowiedzialności Konstytucyjnej oraz Nadzwyczajnej, powołanej do nowelizacji Konstytucji PRL. W przełomowym 1989 r. zasiadał też po stronie partyjno-rządowej w zespołach, których negocjacje przeszły do historii jako „obrady okrągłego stołu”. W sejmie Profesor był wielokrotnie posłem sprawozdawcą, przewodniczącym podkomisji, a także członkiem wielu komisji parlamentarnych. Działalność parlamentarna Profesora była popularyzowana na uczelni poprzez włączanie ludzi wierzących w prace na rzecz państwa, celem zapewnienia trwałej jedności społeczeństwa.

Monumentalny dorobek naukowy Pana Profesora, obejmujący monografie, studia, artykuły i wydawnictwa źródłowe, mógłby wystarczyć na awanse naukowe dla wielu profesorów, a współpracownicy dziwili się, że jest to twórczość

³ B. Górna *et al.*, *Biblioteka Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 1961–2005. Historia. Organizacja. Działalność*, pod red. M. Piłtępczak-Majerowicz, Wrocław 2005.

⁴ Por. S. Rogowski, *Działalność polityczna i społeczna pracowników Instytutu Historii Państwa i Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 1969–2006*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo CCCIII, Wrocław 2007, s. 127–141.

jednej tylko osoby. Imponujące publikacje wskazują na rozległość problematyki badawczej, gdzie jednak dominuje zdecydowanie tematyka ustroju i prawa Śląska. Profesor poświęcił się nauce, czego dowodem stało się zachowane odrębne pismo Profesora znajdujące się w tecze osobowej w archiwum uniwersyteckim: „Oświadczenie, od chwili mego przybycia do Wrocławia poświęcam się wyłącznie nauce, podpis K. Orzechowski, Wrocław 21.01.1947”⁵. Swoje prace publikowane i niepublikowane notował w grubym zeszycie stojącym zawsze w jego gabinecie na regale po lewej stronie od biurka. Ta rękopiśmienna bibliografia prac była wykorzystywana wielokrotnie przez współpracowników (dziś w archiwum Instytutu) i stała się podstawą wydanego drukiem opracowania publikacji Profesora przez dr Bożenę Koredczuk i dra hab. Józefa Koredczuka⁶.

Metoda badawcza Profesora charakteryzowała się przede wszystkim pracą opartą na materiale źródłowym (archiwalia), na podstawie którego przeprowadzał On naukową analizę faktów, wskazywał ich genezę, rozważał prawidłowości, weryfikował dotychczasowe ustalenia i przedstawiał syntetyczną interpretację problemu.

Pierwsze zainteresowania naukowe K. Orzechowskiego wiązały się z problematyką ludności rodzimej na Śląsku Opolskim, co znalazło wyraz w artykule *Polskie szkolnictwo powszechne na Śląsku Opolskim w latach 1922–1937*. Niemal dwie kolejne dekady, Orzechowski poświęcił szeroko zakrojonym badaniom nad skomplikowanym problemem władania ziemią u schyłku epoki feudalnej. Studia nad prawami chłopów do ziemi, feudalną własnością podzieloną, prawnymi aspektami zniesienia poddaństwa chłopów i ich uwłaszczenia na Śląsku (liczne artykuły) zwieńczone zostały syntetyczną monografią *Chłopskie posiadanie ziemi na Górnym Śląsku u schyłku epoki feudalnej*. Trzecią wyodrębnioną dziedziną badań naukowych Profesora były ogólnośląskie zgromadzenia stanowe od XIV do połowy XVIII w., czyli zagadnienia sejmu śląskiego. Fundamentalna monografia, licząca blisko 500 stron, pt. *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, dedykowana Karolinie, wydana nakładem Instytutu Śląskiego w Opolu, ukazała się w 1979 r. Ostatnią dziedziną twórczej pracy Profesora było śląskie prawo skarbowe i system podatkowy w czasach nowożytnych. Przy żmudnych wyliczeniach i wykańczaniu tekstu, zwłaszcza przy książce *Katastry śląskiego podatku szacunkowego 1527–1740*, opublikowanej we Wrocławiu w 1992 r., pomagali Profesorowi: syn Kazimierz (prof. Uniwersytetu Wrocławskiego w dziedzinie chemii) i mgr Danuta Wójcik. Tematowi dziejów feudalnej skarbowości Śląska poświęcone były kolejne

⁵ Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego,teczka osobowa RK-120, nr 10090, s. 4.

⁶ B. Koredczuk, J. Koredczuk (oprac.), *Bibliografia prac prof. dra Kazimierza Orzechowskiego*, Studia historycznoprawne, pod red. A. Koniecznego, Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo CCXXII, Wrocław 1993, s. 13–41 oraz *Bibliografia prac Prof. dra Kazimierza Orzechowskiego za lata 1992–2002*, Studia historycznoprawne. Tom dedykowany Profesorowi doktorowi Kazimierzowi Orzechowskiemu, pod red. A. Koniecznego, Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo CCLXXXV, Wrocław 2003, s. 9–19 (późniejsza bibliografia w opracowaniu).

monografie: *Właściciele budynków we Wrocławiu w latach 1671 i 1726. Rejestry indykcji podatku szacunkowego budynków we Wrocławiu z lat 1628, 1671, 1726*, Wrocław 1993; *Rachunki śląskich stanów (1527–1741), studium źródłoznawcze*, Wrocław 1994; *Indykcja dominiów, poddanych i miast Śląska według „pierwszej rewizji” z 1726 roku*, Wrocław 1995; *Podatek szacunkowy na tle systemu daninowego dawnego Śląska 1527–1740, studium historycznoprawne*, Wrocław 1999.

Nie sposób jest przedstawić, choćby w zarysie, wszystkich prac Profesora Orzechowskiego. W 70. rocznicę urodzin i 45-lecie pracy naukowej Mistrzowi, Przyjacielowi i Dyrektorowi Instytutu profesor dr hab. Edmund Klein w okolicznościowej publikacji, sumując zainteresowania badawcze Jubilata, podkreślił: „chadzał przeważnie nieprzetartymi jeszcze ścieżkami, podejmując śmiało tematy leżące odłogiem lub ledwo tknięte przez naukę czeską, niemiecką i polską. Nic więc dziwnego, że każdej problematyce badawczej Profesor poświęcił kilka lub kilkanaście lat żmudnych studiów archiwalnych. Zaczynał z reguły od wstępnych ustaleń ujmowania i porządkowania materiałów archiwalnych oraz prób określenia poszczególnych elementów interesujących Go form prawnych czy instytucji ustrojowych. [...] każdy cykl studiów problemowych uwieńczony został obszerną monografią, której towarzyszyło z kolei starannie opracowane wydawnictwo źródłowe ilustrujące i uzupełniające wybranymi dokumentami wyniki przedstawionych badań”⁷. Uwagę zwraca, że obszerne i poważne monografie mają wspólne cechy – jest to źródłowa podstawa archiwalna i całościowe przedstawienie badanego problemu, czyli od jego genezy do zaniku. Profesor porządkował i syntetyzował w swoich pracach zjawiska, ich nazewnictwo, dając zarazem pełny obraz pozbawiony zbędnego nadmiaru szczegółów.

Wyrazem uznania wiedzy i umiejętności Pana Profesora było powierzenie Mu w fundamentalnej syntezie *Historia państwa i prawa polskiego*, t. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, pod ogólną redakcją Juliusza Bardacha, a wydanej przez Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk w 1981 r., rozdziałów dotyczących ustroju społecznego, uwłaszczenia chłopów, prawa cywilnego i postępowania cywilnego w zaborze pruskim w latach 1806–1848. Imponujący dorobek naukowy dawał Profesorowi w ogólnopolskim środowisku uczonych niepodważalną pozycję Wielkiej Osobistości. Tylko nieliczni uczeni szczyścić się mogą sześćdziesięcioletnią aktywnością naukową i właśnie Profesor Kazimierz Orzechowski należy do grona szczęśliwych wybrańców, luminarzy nauki.

Warto wspomnieć, że dnia 10 marca 2002 r. Profesor promował, nadanym na wniosek Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, doktoratem *honoris causa* Profesora dra hab. Stanisława Grodziskiego,

⁷ E. Klein, *Słowo wstępne*, Studia historycznoprawne, pod red. A. Koniecznego..., s. 9: „Profesorowi Kazimierzowi Orzechowskiemu naszemu Mistrzowi, Przyjacielowi i Dyrektorowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i 45-lecie pracy naukowej grono pracowników Instytutu Historii Państwa i Prawa”.

prawnika, historyka państwa i prawa, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, czynnego członka krajowego Polskiej Akademii Umiejętności. Profesor S. Grodziski był bliskim przyjacielem Kazimierza Orzechowskiego, dla pracowników Instytutu zaś życzliwym recenzentem licznych prac naukowych.

Wkład Profesora w naukę polską doceniła także władza państwowa w przyznanej w 2006 r. Nagrodzie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego za całokształt pracy twórczej i za kolejną, długo oczekiwaną syntezę *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, wydaną w 2005 r. Ostatnim opublikowanym tekstem Profesora, który przekazał współpracownikom z końcem stycznia 2009 r., był artykuł w „Czasopiśmie Prawno-Historycznym” pt. *Za kulisami habsburskiego absolutyzmu. Udział Śląska w finansowaniu sił zbrojnych monarchii w latach 1620–1740*. Tematem tej pracy, poświęconej ustrojowym dziejom Śląska, specyficznej – gdyż bez przypisów jest kolejna tematyka zgłębianą przez Pana Profesora, a mianowicie wojskowość. Szkoda, że nie może być już ona kontynuowana przez tego wybitnego znawcę przedmiotu.

Profesor udzielał się w Zakładowej Organizacji Związkowej Nauczycielstwa Polskiego przy Uniwersytecie Wrocławskim (był przewodniczącym Komisji Wczasów i Pracowniczej Kasy Zapomogowo-Pożyczkowej), a także współpracował z Klubem Inteligencji Katolickiej we Wrocławiu. Pracował czynnie w Towarzystwie Wiedzy Powszechnej, gdzie był Przewodniczącym Zarządu Dzielnice Wrocław Stare Miasto oraz wiceprzewodniczącym Zarządu Wojewódzkiego tej organizacji. Profesor aktywnie działał m.in. w Komitecie Nauk Prawnych PAN, Komisji Historyczno-Prawnej przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Historycznego, Wrocławskim Towarzystwie Naukowym, Opolskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, Instytucie Śląskim w Opolu i Instytucie Zachodnim w Poznaniu. Profesor Orzechowski zasiadał w kolegiach redakcyjnych czasopism naukowych: „Czasopisma Prawno-Historycznego”, „Śląskiego Kwartalnika Historycznego Sobótka”, „Studiów Śląskich”, „Przeglądu Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego”. Za działalność naukową, społeczną, dydaktyczną, organizacyjną i wychowawczą był wielokrotnie wyróżniany nagrodami Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego oraz odznaczany orderami i medalami (Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Edukacji Narodowej, Medalem 40-lecia PRL-u i innymi).

Wielkość Kazimierza Orzechowskiego jest wynikiem jego zasług i poświęcenia dla nauki. Wraz ze zmarłym w Wielki Czwartek 2009 r. Profesorem nie utraciliśmy więc wzorca uczonego głęboko oddanego sprawom Uczelni, ideału wychowania młodzieży, gdyż jest On w naszej pamięci. Gdy społeczność akademicka modliła się w kościele uniwersyteckim za jego duszę, ksiądz w homilii podkreślił, że Wielkość Pana Profesora, osoby znanej duchownemu z porannych mszy świętych, wypływa z Jego pasji, pracowitości oraz woli Boga.

Piotr Jurek